

Sølv var 320 Alen eller 1 Øre Sølv lig med 40 Alen, var Værdiforholdet mellem Sølv og Vadmél, idet 1 Øre Vadmél udgjorde 6 Alen, $\frac{40}{6}:1$ eller $6\frac{2}{3}:1$. Da dette Tal ligger mellem $7\frac{1}{2}$ og 6, maa Skyldsætningen paa Færøerne efter det foranførte altsaa have fundet Sted omkring Midten af det 13. Aarhundrede eller i Haakon Haakonssøns Regeringstid.

2.

Slaget ved Axtorna 20. Okt. 1565.

Af Olof Teinnæs.

1.

Der findes en Del samtidige Beretninger om den for vore Vaaben saa hæderlige Kamp ved Axtorna Gaarde den 20. Okt. 1565. Gennemgaar man disse Beretninger, viser de fleste sig at være absolut uegnede til Prædiketet: Førstehaands-Kilder.

Den nordiske Syvaarskrig udkæmpedes næsten ligesaa meget med Pennen som med Sværdet. Der blev skrevet, og der udkom i Aarene fra 1563 til op i 1570erne en Mængde gensidige Fejdeskrifter, hvoraf de fleste nu er gaaet tabt. En Del er dog bevaret gennem Tiderne paa forskellig Vis. Disse Skrifter gør paa Grund af deres Fanatisme og mange Overdrivelser et meget lidet troværdigt Indtryk. Hvor galt det er fat, faar man et lille Indblik i, naar man hører, at Frederik II.s Søster, Kurfyrstinde Anna af Sachsen, 1573 skrev til sin Bror og til Kansleren Niels Kaas, at da de gængse Krøniker og Beretninger ikke var til at lide paa, ønskede hun gerne en sanddru Krønike for at faa tilforladelig Underretning om Begivenhedernes Gang¹.

Enkelte nøgterne og saglige Kilder giver os en, omend lidet udførlig, saa dog troværdig Fremstilling af de Forhold, som førte til Kampen ved Axtorna, dennes taktiske Forløb, Styrkeforhold, Tab m. m. Disse mere saglige Kilder fra dansk og svensk Side har i Tidens Løb skabt hver sin Tradition, som rent overfladisk set frembyder ret store Forskelligheder. Den inderste Kærne synes dog at være ens i begge Traditioner.

Den vigtigste danske Kilde til Slaget ved Axtorna er Daniel Rantzaus Beretning af $\frac{21}{10}$ 1565 til Frederik II², som er en absolut Førstehaands-Kilde; den er afsendt Dagen efter Slaget

¹ H. Fr. Rørdam: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen 108.

² Nyt hist. Tidsskrift IV 190—94. Mon. Hist. Dan. 2. R. I 504—07 (Oversættelse ved H. Fr. Rørdam).

som Rapport fra den ledende og ansvarlige Feltoberst til den højeste Krigsherre. Rantzau er den blandt Deltagerne i Kampen, som har haft den bedste Lejlighed til at bevare Overblikket over Begivenhedernes Gang, medens Underførerne kun har opfattet, hvad der skete i deres umiddelbare Nærhed. Et Uddrag af denne Rapport, udgaaet fra det danske Kancelli, var vedlagt Frederik II.s Skrivelse af ²⁷/₁₀ 1565 til Borgmestre og Raad i Lübeck. Dette Uddrag findes i Raadhusarkivet i Lübeck, hvorimod Rantzaus egen Rapport er gaaet tabt.

Rapporten, som vi kender den, er holdt i en temmelig kort og knap Form og giver især meget vage eller slet ingen Stedsbetegnelser, f. Eks. »Als nhun bey einem dorff Aster« (d. v. s. Axtorna); »unnd den am selbigen orthe etzliche Höge unnd Berge vorhandenn«; »vann einem Hohen Berge, unnd durch einn Holtz herunder gezogen« etc. Direkte Styrkelister finder vi ikke; men under Skildringen af Enkelthederne i Kampen omtales 5 Faner: Morits Podebusks Fane (fynsk), Josva v. Qualens Fane (tysk), Hak Holgersens Fane (skaansk og sjællandsk), Frans Banners Fane (jysk) og Henneke Tornows Fane (Hoffanen, delvis tysk). Desuden nævnes 1 Musse- og 1 Stalddrengefane, som begge er særlige Underafdelinger af Rytteriet; de anvendtes som Bedækning for Trainet. Endelig taler Rantzau om Rendefanen (tilligemed Hageskytterne) som Sikringsled under March og Blänkere. Rendefanen dannedes almindeligvis ved Afgivelser fra de andre Faner (d. v. s. Underafdelinger af Rytteriet); saaledes var der i Virkeligheden 6 taktiske Rytterenheder eller som de kaldtes »Geschwader« (Eskadroner). Fanen var nærmest en administrativ Enhed¹. Dette stemmer ogsaa overens med de af Frederik II opgivne Tal i Skrivelsen af ²⁷/₁₀ 1565. Fodfolket omtales som Rantzaus eget Regiment samt den afskedigede Jürgen v. Holles.

Om Vindretningen siges der, at den opad Formiddagen var Danskerne gunstig; d. v. s., det maa have blæst fra Syd eller Sydvest. Rantzau nævner intet om, at Broen over Ätran ved Falkenberg var borte; det var den ifølge Jon Tursen og den svenske Tradition.

Den svenske Hærs Tab sættes meget overdrevet til over 3000 Faldne, medens de danske Tab kun sættes til godt 300 Mand. Desuden omtaler Rantzau et Rygte, ifølge hvilket de øverste svenske Førere skulde være blevet paa Valpladsen. Disse Misligheder skyldes dog sikkert den Omstændighed, at Rapporten

¹ Hist. Tidsskrift 7. R. I 414 ff.

blev indsendt Dagen efter Kampen, og at man paa dette Tidspunkt endnu ikke havde faaet Valpladsen afsøgt — noget lignende udtaler Rantzau jo ogsaa selv i Slutningen af sin Rapport.

Hvad Datoangivelserne angaar, er der en Uoverensstemmelse mellem Rantzaus Rapport og de øvrige Beretninger — særlig Peder Bildes Brev af $20/10$ 1565. Datoen for Afmarchen fra Varberg angives i Rapporten til $16/10$; medens Bilde og de andre har $18/10$. At den sidste Dato er den rigtige skal senere vises. Iagttagelsen af Fjenden $19/10$ og Kampen $20/10$ er i Overensstemmelse med alle danske og svenske Beretninger, dog har Resen i sin »Kong Frederik II.s Kronike« (1680) $18/10$ og Magister Morten Pedersen i sine historiske Kalenderantegnelser¹ $16/10$ som Dato for Kampen. Antallet af erobrede svenske »Feltstycker« opgives til 48; her har Jon Tursen 50 og Resen 38.

Som et Supplement til Rantzaus Rapport har vi Frederik II.s Skrivelse af $27/10$ 1565 til Borgmestre og Raad i Lübeck²; den giver os selvstændige Efterretninger med Hensyn til Styrkelisterne og Forholdet mellem dansk og tysk Mandskab i Rantzaus Hær. Den svenske Styrke angives — tydeligt overdrevet — til 36 Fænniker og 17 Faner, deriblandt 4 tyske; det er især det svenske Fodfolks Styrke, som her sættes for højt. Egen Styrke opgives til 14 svage Fænniker (tyske) og 6 indenlandske Fænniker (Jyder), 6 »Geschwader« Rytteri — »halb deutsch, unnd halb dennisch«. Endvidere omtales en »Maus Fahnn« og en »Stalubenn Fahnn«. Ordet Mausfane eller Mussefane staar maaske i Forbindelse med det middelhøjtyske mûsen, som omkring 1300 maa være blevet til mausen, der endnu findes i tysk folkeligt Sprog og svarer til stehlen eller schleichen paa moderne Tysk. Der synes i alle Tilfælde at være en noget nedsættende Klang over Ordet Mausfane; Mandskabet ved denne Fane, som i Reglen dækkede Trainet, var maaske særlig slemme til at plyndre, hvor de kom frem. »Stalubennfanen« var sammensat af Adelsmændenes Dreng og andre, som havde med Hestenes Pasning at gøre. Dr. I. R. Hübertz søger at vise³, at det var en Fane bestaaende af Bueskytter, idet *Stal* skulde være det samme som *Stahl* ∴ Staal og at »Stalubenn« skulde være Mandskab, som var bevæbnet med Staalbuer. Der er imidlertid intet sprogligt Holdepunkt for denne Paastand om Brugen af *Stal*. Hele Ordets almindelige Brug viser ogsaa, at der var Tale om Stalddreng og ikke om en særlig buebevæbnet, bereden Underafdeling.

¹ Ny Kirkehistoriske Samlinger V 501—02.

² Nyt hist. Tidsskrift IV 188—90.

³ Nyt hist. Tidsskrift IV 198.

Datoen for Kampen er taget fra Rantzaus Rapport og lyder i Frederik II.s ændrede Form: »Sonnabendts denn 20. dis Monats«. Stedsangivelsen er ogsaa fra Rantzau og lyder hos Frederik II: »4 meil wegs ungefêrlîch von Halmstedt ab«; dette passer paa Axtorna.

Daniel Rantzaus Beretning af ²⁵/₁₀ 1565 til Frederik II¹ findes endnu i Original. Det er en ubetinget Førstehaandskilde; den er skrevet for at supplere Rapporten af ²¹/₁₀ særlig hvad Tabslisterne angaar. Iøvrigt giver den intet nyt om de taktiske Enkeltheder i Slaget. Der oplyses om, at ingen nævneværdig Forfølgelse fandt Sted, dels paa Grund af egne Tab og dels fordi Fjenden havde indtaget en stærk Stilling ca. 2 Mil fra Valpladsen. Ved Rytteriet angives følgende Styrkelister efter Kampen: Hak Holgersens Fane — ikke over 80 Heste; den fynske Fane (M. Podebusk) — ikke over 50 Heste; v. Qualens Fane — ikke over 150 Heste; Frans Banners Fane — ikke over 120 Heste; Tornows Fane — ikke over 50 Heste. Rantzau bruger snart Udtrykket »Man«, snart »Pferden«. Han har sikkert ment »Pferden« hele Vejen igennem; thi en Rytterstyrke — dengang som nu — tælles altid i Heste (eventuelt Sabler). Iøvrigt skriver Rantzau om et Brev, som Kongen ²⁰/₁₀ havde skrevet til Jürgen von Holles Regiment og som havde vakt megen Utilfredshed blandt Soldaterne. Ifølge den fangne svenske Adelsmand Klas Åkesson skulde den svenske Hær have været 24000 Mand stærk. Rantzau fandt ca. 3000 faldne og navngiver en Del svenske Adelsmænd. Desuden fulgte med Rapporten som Bilag en Tabsliste over baade danske og svenske Adelsmænd fra Rytteriet. Dog skal »Vorzeichnus der Schwedischen gefangen²« ikke hidrøre fra Kampen ved Axtorna, men være en Fortegnelse over Fanger, som Daniel Rantzau førte med sig fra sit Felttog i Sverige 1567—68³.

Peder Bildes Brev af ²⁰/₁₀ 1565 til Frederik II⁴ hører ogsaa til de Kilder, man maa regne med. Peder Bilde var tilligemed Sten Rosensparre Krigskommissær paa dette Tidspunkt. Brevet er dateret: »Halmstedt thennd xx dag Octobris A. MDLXV«. Bilde siger et Sted i Brevet: »oc achtter jeg meg nu selff wisseligenn nest Gudtz hielp her frann oc tiill feltleygrit«. Dateringen og Citatet viser tydeligt, at Bilde ikke personlig var med i Slaget ved Axtorna; hans Brev af ²⁴/₁₀ er yderligere dateret Halmstad. Skönt Bilde altsaa ikke kan regnes for Øjenvidne, er han dog en

¹ Danske Magazin 3. R. II 91 ff.

² Danske Magazin 3. R. II 98—100.

³ Mon. Hist. Dan. 2. R. I 508.

⁴ Mon. Hist. Dan. 2. R. I 502—04.

Førstehaands-Kilde paa mange Maader, især til Oplysning af Begivenhederne fra 16.—19. Okt. »att jeg nu for iij eller v dage sidenn forledenn kom tiill etthers kon. mts. feltleygre for Wardbierge Slott, oc ther jeg tiidt wor ankommit, fich jeg att see, att allt thet grobe skött, som wij haffde the[r] for husitt, wor affrocht aff skandtzerne oc indskibitt«; og senere fortæller Bilde i sit Brev om, hvorledes Rantzau om Torsdagen — altsaa ^{18/10} — brød Lejren af og rykkede bort og »droge saa samme dag hartt emod Fælckennbierge«. Disse Uoverensstemmelser mellem Rantzau og Bilde angaaende Begivenhederne lige før Slaget vil der senere blive gjort Rede for. Rantzau vilde ifølge Bildes Brev ind i Vester-götland og lod derfor aabenbart recognoscere for en Vej, der ogsaa kunde benyttes af Artilleri og Train. Dette omtaler Rantzau ikke i sin Rapport af ^{21/10}.

Peder Bildes Brev af ^{24/10} 1565 til Mogens Gyldenstjerne¹ er tildels ogsaa en Førstehaands-Kilde, skønt Brevskriveren, som ovenfor vist, ikke har været med i Kampen. Men han maa som Krigskommissær antages at have været nøje inde i Forhold og Operationer, og da han under Slaget opholdt sig i Halmstad, har han sikkert hurtigt faaet autentiske Oplysninger om Hændelserne. Brevet har særlig Interesse paa Grund af Tabslisterne. Det svenske Tab opgives overdrevet til 4000 Mand. Datoen for Slaget er i Overensstemmelse med Rantzau og Frederik II: »atth nu udj leffuerdags, Som wor thenn xx octobris . . .« Antallet af tagne svenske Kanoner opgives som hos Rantzau til ». . . Enn XLVIII støcker bode stuortt och smatth«. Stedsangivelse findes ikke: »och haffuer thj mødtt y marckenn, och hollit Enn frij slaethinne, tijll Samells«. Iøvrigt omtales særligt Svogeren Sten Rosensparres Død og Foranstaltningerne til hans Begravelse. Enkeltheder i Slaget omtales ikke. Derimod var der vedlagt som Bilag — »Som y kannd forffare y thenne Inndleggende Sedell« — en Liste over faldne og saarede Adelsmænd: »Regiister paa thj Hermenn, Ther Er bleffuenn døde och sorith unnder thj Three danske fannder«². Bilde omtaler her kun tre Faner; disse er: jyske Fane, fynske Fane og skaanske Fane; desuden omtales Rendefanen. De to andre Faner var aabenbart overvejende tyske; dette stemmer ogsaa med Frederik II.s Skrivelse af ^{27/10}.

Hermed er de egentlige Førstehaands-Kilder fra dansk Side omtalt. Tilbage er der en Række Andenhaands-Beretninger, som dog

¹ Danske Magazin 3. R. II 86 ff.

² Danske Magazin 3. R. II 88 ff.

alle har en vis Værdi, enten ved enkelte originale Træk, eller fordi de er skrevet forholdsvis kort Tid efter Begivenhederne.

Som en af de bedste af disse Beretninger maa nævnes: Almindelig (og dansk) Chronologie fra Verdens Begyndelse til A. 1580¹; det er en Slags Aarvog eller Dagbog fra Frederik II.s Tid, som findes i det kgl. Bibliotek i Stockholm under Signatur D 51. Denne Kildes Værdi ligger i, at den er samtidig med de Forhold, den behandler, naar det drejer sig om den nordiske Syvaarskrig. Desuden mener Birket Smith at have vist, at næsten alle Meddelelserne fra Syvaarskrigen stammer fra een og samme Forfatter — han paaviser i hele Skriftet tre Hænder — og at Forfatteren ifølge hele Skrivemaaden har været af tysk Herkomst og aabenbart maa have gjort en Del af Syvaarskrigen med². Kilden har alle Data og Stednavne rigtige; Afmarchen fra Varberg staar under ¹⁸/₁₀; det er i Overensstemmelse med Peder Bilde; det er dog sikkert ikke taget fra Bildes Brev af ²⁰/₁₀; det kan Forfatteren ikke have kendt. Det maa være et selvstændigt Træk, der saaledes ligesom Bilde gaar mod Rantzau paa dette Punkt. Disse Optegnelser har næppe nogen ubetinget primær Kildeværdi. Forfatteren maa paa en eller anden Maade have kendt Márten Helsing: »Vera et brevis eorum narratio etc.«. De har nemlig begge en Liste over faldne svenske Adelsmænd, som stemmer fuldstændig overens — dog mangler den danske Beretning Navnet Lindorm Petersen. Endvidere er en Liste med Navnene paa nogle svenske og danske Fanger ens. Birket Smith mener, at Tegel til sin »Erik XIV.s Historia« — eller Udgiveren af Værket Stiernman — har benyttet D 51³; det er muligt; men Tegel bygger først og fremmest paa »Vera et brevis eorum narratio etc.«, som udkom 1565; Tegels Manuskript blev afsluttet ca. 1612 og først udgivet 1751. Navnet Lindorm Petersen, som var udeladt i det danske Haandskrift, findes hos Tegel saavel som hos Márten Helsing; desuden taler det danske Haandskrift om tre Ritmestre, hvor Helsing har »Capitani« og Tegel »Höfwitsmän«; de to sidste Benævnelser dækker det samme Begreb — nemlig Føreren for en Underafdeling af Fodfolket (Fänniken), medens Ritmesteren førte en Underafdeling af Rytteriet (Fanen).

Den rette Historie om det merkelig Slag oc Seyerinding, som Friderick den II. beholdt imod de Svenske for Falckenbiery udi Halland den 20. Octobris

¹ Dan. Saml. 2.R. II 192.

² Dan. Saml. 2.R. II 186.

³ Dan. Saml. 2.R. II 186.

Anno 1565. (Kbh. 1581) er en versificeret Beretning om Slaget,¹ skrevet i 1565 blandt mange andre Viser. Det er i Hovedsagen en Andenhaands-Beretning, bygget delvis paa Rygter og Sagn-dannelser. Enkelte for os primære Træk møder vi dog: Rantzau lader et Stengærde rydde for at skaffe sit Rytteri Luft og Tumble-plads. Sagnet om Bønnen og Trompetudfordringen møder vi ogsaa første Gang her. Beskrivelsen af Rytterkampen er i Overensstemmelse med Rantzaus Rapport af 21/10; alle Ritmestrene nævnes ved Navn. Naturligvis overdrives den svenske Styrke og de svenske Tab meget (6000 faldne), medens de danske Tab kun sættes til 500 Mand. Ogsaa den faldne Krigskommissær Sten Rosensparre nævnes.

Den fyldigste danske Beretning om Syvaarskrigen og Slaget ved Axtorna fra Samtiden er Jon Tursens Fremstilling fra ca. 1570², som ifølge H. Fr. Rørdams Undersøgelser³ er skrevet paa Grundlag af Adelsmanden Axel Gyldenstjernes Dagbogsoptegnelser med Benyttelse af enkelte andre Kilder. Axel Gyldenstjerne deltog i en Del af Krigen, men det er umuligt at sige noget om, hvorvidt han var med ved Axtorna eller ej; derimod var hans Bror Peder Gyldenstjerne aktiv Deltager. I alle Tilfælde har Axel Gyldenstjerne haft Lejlighed til at være godt underrettet. Her findes flere Træk, som Rantzau ikke omtaler i sin Rapport af 21/10: Broen over Ätran ved Falkenberg var brændt af »de Suenske« og Rantzau søgte derfor et Vadested højere oppe ad Ätran ved »Wedske« (Wessige); dette er i Overensstemmelse med den svenske Tradition, som vel nok afgiver en Del af Grundlaget for Tursens Fremstilling. Et Træk, som heller ikke findes hos Rantzau, er, at man lod et Stengærde rydde for at skaffe Udviklingsmuligheder for Rytteriet; dette viser, at Tursen rimeligvis ogsaa har haft den fornævnte »rette Historie« som Kilde til sit Arbejde. Datoen for Kampen angives rigtigt til 20/10. Den svenske Styrke overdrives: »flere end tiuge och femb tusind mand«, og senere »36 fennicher«. Der omtales »50 Kaaberstycker« som taget fra Svenskerne. De andre Beretninger og den svenske Tradition har Tallet 48 (Resen 38), de »50« kan maaske betragtes som et afrundet Tal. Jon Tursen har ogsaa kendt den svenske Tradition om de tyske Rytteres Forræderi; han søger at imødegaa: »hvilcket dog icke vor sandt, fordj haffde icke de Tydske Ryttere der veridt paa samme tid huos de Suenske, da haffde de icke kommet saa vell der fra, som de gjorde«.

¹ Kgl. Bibliotek. Hielmstiernes Samling.

² Mon. Hist. Dan. II 319 ff.

³ Mon. Hist. Dan. II 201 ff.

Beskrivelsen af Kampens taktiske Enkeltheder er i Overensstemmelse med Rantzau; dog har Jon Tursen sikkert benyttet »den rette Historie«. Man mærker til Trods for mange Overdrivelser en Trang til at skifte Sol og Vind lige Parterne imellem. Denne Fremstilling har haft stor Betydning for Peder Resen, som i alt væsentlig bygger paa den under Gennemgangen af Slaget i sin: »Kong Fredericks Den Andens Krønike« (1680).

En desværre nu tabt Kilde menes at stamme fra Peder Jensen Hegelund (1542—1614); han blev Student 1561 og studerede derefter flere Aar i Udlandet. 1569 vendte han hjem og fik gejstlig Ansættelse i Ribe, hvor han virkede til sin Død 1614, fra 1595 som Biskop. At han var en Mand med historiske Interesser, vidner hans endnu bevarede Almanakoptegnelser om; de behandler Aarene fra 1565—1613, men omtaler overhovedet ikke Slaget ved Axtorna. Hegelund skal derimod have udarbejdet et nu forsvundet større Skrift om den nordiske Syvaarskrig, som aabenbart har været benyttet som Kilde ved ældre Fremstillinger. Resen nævner ham i alle Tilfælde blandt sine Kilder i Fortalen til Krøniken om Frederik II (pag. 2): »Nock haffver adskillige paa Danske skrefvet høgstbemelte Hans Kongl. Mayest. Historie, nemlig Axel Gyldenstjerne, Peder Hegelund etc.«.

Man kan ikke slutte Gennemgangen af de danske Kilder uden kortelig at belyse et Par næsten samtidige Kalenderantegnelser. De betydeligste er: Ejler Brockenhus' historiske Kalenderantegnelser¹, som findes skrevet til i et Karen Brahes Bibliotek i Odense tilhørende Exemplar af Ebers Calendarium (Wittenberg 1582). Bogen er gennemskudt med hvide Blade og Antegnelserne findes saavel paa disse som i Marginerne. Forfatteren er Ejler Brockenhus til Damsbo og Nakkebølle paa Fyn. Han fik Bogen ²⁶/₁₀ 1584; hvad der ligger forud for denne Dato er altsaa ikke nedskrevet samtidig med Begivenhederne, men støtter sig paa andre Kilder og paa Hukommelsen. I Aarene 1565—67 opholdt han sig i Tyskland; han kan derfor ikke have været med ved Axtorna. De 4 à 5 Linier, han under ²⁰/₁₀ 1565 ofrer paa Omtalen af Slaget, har derfor mindre Værdi; men man ser, at han stræber efter Objektivitet i Modsætning til Magister Morten Pedersen, som i sine historiske Kalenderoptegnelser² bare skriver løs uden at se altfor meget paa Rigtigheden af sine Udsagn. Han sætter saaledes Slaget under ¹⁶/₁₀ og fortæller blandt andre Overdrivelser, at den svenske Fører Jacob

¹ Samlinger til Fyns Historie og Topografi VI 319.

² Ny kirkehistoriske Samlinger V 501.

Henriksson blev fanget. Optegnelserne er som de foregaaende skrevet paa indskudte Blade i et Eksemplar af Ebers Calendarium (Wittenberg 1571).

Den svenske Tradition er langt vanskeligere at komme til Bunds i. Tendensen i de første svenske Beretninger gaar tydeligt i Retning af at bortforklare Nederlaget og tilsløre de faktiske Forhold. Det har ikke været muligt at faa fat i en klar Rapport fra den svenske Fører Jacob Henriksson (Hästsko); man har kun Jacob Henrikssons Brev af ⁶/₁₁ 1565 til Nils Sture¹, hvori han beder denne bringe nogle Breve om Axtornaslaget til Erik XIV. Brevet, der er afsendt fra Varberg Slot, er en Førstehaands-Kilde; det belyser dog ikke selve Slaget, men bekræfter det svenske Nederlag til fulde.

Den Beretning, der ligger til Grund for den svenske Tradition, er Vera et brevis eorum narratio, quæ tam in pacificatione quam terrestri bello inter Suecos et Danos tractata et gesta sunt, Anno Christi 1565². Der mangler Angivelse af Forfatternavn; men senere svenske Historikere tilskriver Márten Helsing Forfatterskabet³. Han var Sekretær hos Erik XIV og døde 1568.

Det er et polemisk Skrift mod Danmark og Frederik II; alligevel har det stor Værdi for os. Det virker paa en Maade som Supplement til Daniel Rantzaus Rapport af ²¹/₁₀. Broen ved Falkenberg brændtes af Knud Hågensen, og dette i Forbindelse med Efteraarets rige Vandmasser i Ätran tvang Rantzau til at søge et Vadested mod Nordøst. Endvidere finder vi her Traditionen om de tyske Rytteres Forræderi. De svenske Førere vilde vente med at angribe Rantzau til det Øjeblik, da han vilde forsøge en Overgang over Ätran; men de tvinges til Kamp forinden af deres Mandskaber. Her finder vi ogsaa følgende Sentens, som gaar igennem hele den svenske Tradition: »Cum hoste desperato haud pugnandum«. Det er det, der senere hos Dalin⁴ bliver til: »den svagere af sielva faran gjordes oöfvervinnerlig«.

Den danske Styrke opgives overensstemmende med Frederik II til 6 Faner og 14 Fænniker⁵ — allerede dette gør et paalideligt Indtryk. Den svenske Styrke opgives til 17 Faner

¹ Handl. rör. Skandinaviens Hist. IV 68.

² G. Rudbeck: Skrifter till Sveriges Historia tryckta före år 1600 (1919) 70 n. 380. Findes ogsaa i det kgl. Bibl. i Kbh.

³ Nævnes i Stiernmans Fortale til Tegel: Kon. Erik XIV.s Historia.

⁴ Olof v. Dalin: Svea Rikes Historia (1760—61) III.

⁵ Frederik II opgiver dog desuden 6 jyske Fænniker.

(heraf fem fremmede) og ca. 24 Fænniker. Kampens taktiske Forløb er iøvrigt skildret saa nogenlunde i Overensstemmelse med Rantzaus Rapport af 21/10. Der angives ca. 4000 faldne; heraf 1400 Svenskere »et non plures«; Resten var Danskere.

Som Svar paa dette Skriftudkom i Danmark omtrent paa samme Tid: »En retractat eller forklaring paa den beretning, som er nyligen udgangen de Suenske til vilge om alt det, som er skied oc forhandlit emellum de Danske oc de Suenske saa vel udi fredelighed som udi strid til lands, Aar 1565«¹. Forfatteren er ifølge Rørdam Historiografen Hans Svaning, som paa det Tidspunkt sad i Embede i Ribe². Som Kilde til Slaget ved Axtorna spiller Skriftet ingen Rolle.

Den svenske Tradition udvikles nu videre paa en nogenlunde nøgtern Maade; selvfølgelig florerer de sædvanlige Overdrivelser med Hensyn til Styrkelister, Tab og lignende; men det er ligesom de senere store militære Begivenheder i Sverige gjorde, at man havde Raad til aabent og ærligt at indrømme Nederlaget ved Axtorna. I et Skrift som Daniel Hansson Hunds: Konung Erik XIV.s Krønika på Rim eller uti en visa³ omtales Danskerne endog anerkendende: »Nu hafffuer i här hört och sport the manligste, som the Danske haffwe gjort«. »Vera et brevis eorum narratio« følges saa temmelig nøje af Eric Jöransson Tegel i hans »Erik XIV.s Historia«, som afsluttedes 1612, men først udgaves 1751 af A. A. v. Stiernman.

II.

Varberg By laa i hine Tider ved Himlaåns Udløb i Kattegat eller ca. 3 à 4 km nordligere end nu. Den blev stormet af Svenskerne den 28. Aug. 1565; den 15. Sept. faldt Slottet i Fjendehaand, uden at det var lykkedes den danske Hær at bringe Undsætning. Efter at have afgivet Besætning trak den svenske Hær sig tilbage over Grænsen og Daniel Rantzau rykkede nu frem og begyndte en Belejring af Varberg Slot. Men Belejringsarbejdet gik kun langsomt frem, og midt under det erfarede Rantzau⁴, at temmelig stærke svenske Troppemasser blev trukket sammen omkring Risa⁵. Ifølge den svenske Tradition ledede Erik XIV

¹ Mon. Hist. Dan. II 119 ff.

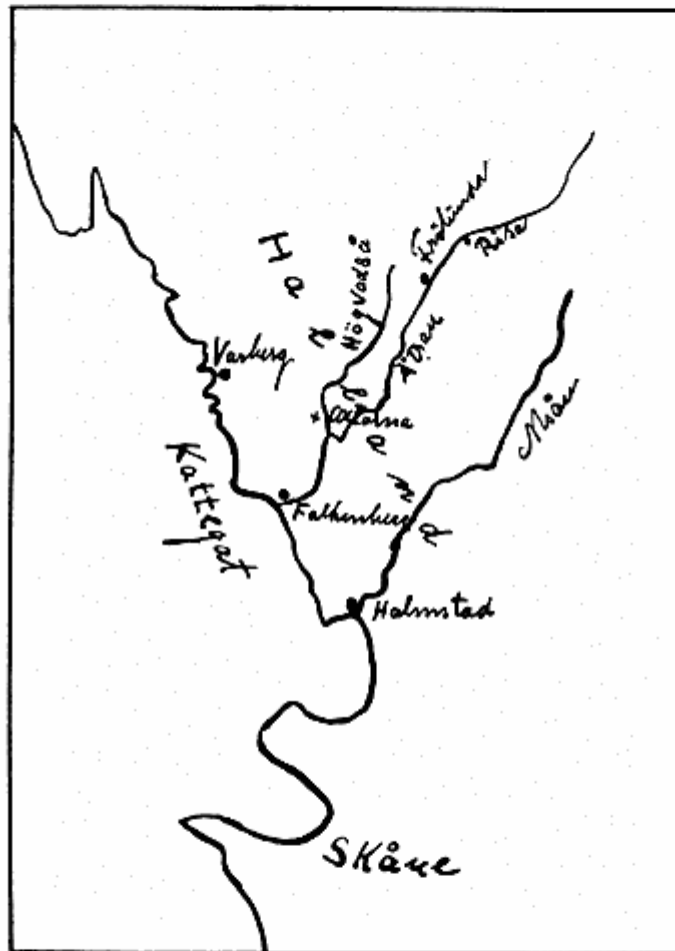
² H. Fr. Rørdam: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen 88.

³ Stammer fra ca. 1605; men er først udgivet 1847 (Fr. Aug. Dahlgren).

⁴ Rapporten af 21/10 1565.

⁵ Beliggende ved Åtran ca. 40 km fra den daværende danske Grænse.

selv Sammentrækningen af Tropperne og rejste derpaa bort, efter at have afgivet Kommandoen til Jakob Henriksson (Hästsko) med Erik Gustavsson (Stenbock) som Næstkommanderende. Da Rantzau modtog disse foruroligende Efterretninger, vilde han ifølge sin egen Beretning hellere byde Fjenden Brodden i

aaben Mark, fremfor at komme under Ild baade fra Slottet og fra den svenske Felthær; Rantzau besluttede derfor at bryde op. Dette stemmer ogsaa med hvad Bilde siger¹. Nu begynder imidlertid Uoverensstemmelserne, dels mellem Rantzau og Bilde og dels mellem Rantzau og den svenske Tradition.

Rantzau brød efter eget Sigende op fra Varberg ^{16/10} og slog Lejr ^{1/2} Mil paa denne Side Falkenberg². Bilde skrev til Frederik II

¹ Brev af ^{20/10} til Frederik II.

² d. v. s. Årans nordre Bred.

($20/10$), at det store Skyts var indskibet $16/10$ og Lejren blev brudt af om Torsdagen (d. v. s. $18/10$) og »droge saa samme dag hartt emod Falckenbierge, ther slaage thennd natt theris leygre«. Bilde har sikkert Ret; Rantzau maa have husket galt paa en eller anden Maade.

Afstanden mellem Varberg og Falkenberg udgør 27 km ad den nuværende Kystvej. Da Rantzau slog Lejr $1/2$ Mil inden Falkenberg, er Afstanden nede paa et Par og tyve km. Selv om Datidens Dagsmarcher i Reglen var smaa, grundet paa det store Train, som marcherede med i Kolonnerne og paa Grund af de yderst slette Veje, kan Rantzau ikke have været flere Dage om at tilbagelægge denne Afstand. Datoen for Afmarchen fra Varberg maa derfor antages at have været $18/10$. Rantzau meddeler ikke selv noget nærmere om, hvilke Hensigter han havde; derimod meddeler Bilde i Brevet af $20/10$, at Rantzau vilde ind i Vestergötland og derfor lod recognoscere for en for Artilleri og Train egnet Vej. Da han ingen Oplysninger kunde faa i Falkenberg, sendte han $19/10$ Bilde til Halmstad for at søge Oplysninger hos Folk der.

Det rimeligste er, at Rantzau har villet foretage en Retræte direkte paa Halmstad. Egne Tab foran Varberg og Fjendens Forstærkninger maa absolut have bevæget ham til at søge at naa Halmstad for der eventuelt at drage Forstærkninger til sig. Desuden udgik fra Halmstad den næsten eneste farbare Vej ind i Sverige: langs Nisán. Halmstad var under den nordiske Syvaarskrig den stadige Basis for Togter ind i Vester- og Østergötland. Man kan indvende mod dette, at Rantzau kunde afvente Forstærkninger ved Falkenberg, og at det vilde være en højst mislig Sag at rykke frem ad Nisálinien med en fjendtlig Hær af ukendt Størrelse opererende et eller andet Sted i den venstre Flanke. Hertil er der det at sige, at den svenske Hær tydeligt saa som sin Hovedopgave at skille Rantzau fra hans Basis og dermed gøre hans Stilling absolut uholdbar; vi faar derfor for begge Hære en sydgaaende Tendens.

Rantzau har sikkert i Forvejen sendt et Kommando ned til Broen ved Falkenberg med Ordre til at besætte denne offensivt for derigennem at sikre sig en Overgang. Det maa være denne Styrke, som ifølge den svenske Tradition og Jon Tursen blev overfaldet og kastet af den svenske Partigænger Knud Hågensen (Hand), der var udsendt fra den svenske Lejr; Svenskerne brændte straks Broen for at umuliggøre enhver Passage. Dette nævner hverken Rantzau eller Bilde; men at det har været Tilfældet, viser Rantzaus senere Manøvrer. Han slog Lejr ca. $1/2$ Mil n. f.

Falkenberg, et Sted paa Linien Morup—Ljungby aabenbart. Efterretningen om at Broen ved Falkenberg var væk, foranledigede Rantzau til at foretage en Svingning mod Nordøst langs Ätran, rimeligvis for at finde et passende Vadested. Der skal have været Vadesteder ved Wessige, øst for Ljungby, ved Høstena Gd., hvorfra der gaar en Vej direkte op til Askome Kirke, ved Högvadsåns Udløb i Ätran og endelig ca. en km n. herfor¹. Det er rimeligst at antage, at Rantzau ¹⁸/₁₀ om Aftenen har slaaet Lejr ved Ljungby af Hensyn til Vadestederne ved Wessige og de derfra sydgaaende Veje paa Ätrons venstre Bred.

Den svenske Hær under Jakob Henriksson marcherede imidlertid fra Risa langs Ätran over Frölunda, Gunnarp og Gällared paa Okome; ¹⁹/₁₀ fik man Underretning om, at Rantzau søgte et Vadested i Eggen omkring Svarträ².

Den 19. Oktober sendte Rantzau efter eget Udsagn Folk ud for at iagttage Fjenden, og han blev observeret omkring »Schwararodt« (d. v. s. Svarträ) »ander halb meill weitt vann mir«. Afstanden mellem Svarträ og Ljungby er ca. 14 km, saa det passer nogenlunde med, at Rantzau har ligget i Lejr omkring Ljungby. Den fjendtlige Hær marcherede imidlertid ad Ätranvejen; saa enten maa Meldingen have været meget skødesløst udfærdiget eller ogsaa har den iagttagne Styrke været en højre Sidedækning for det fremrykkende svenske Korps. Jakob Henriksson marcherede direkte paa Köinge³, lige Syd herfor skal der være fundet Rester af en gammel Bro.

Den 20. om Morgenen — »eine Stunde vor tages« rykkede Rantzau ud med Rendefanen og Hageskytterne (Forvagten) i Retning af Fjenden langs Ätran ad Vejen Ljungby—Köinge, vel sagtens for at finde et nyt Vadested og ved en offensiv Besættelse af det at holde en Vej aaben over Aæn. Vadestedet ved Wessige viste sig nemlig at være inpassabelt paa Grund af store Oversvømmelser efter Efteraarsregnskyllene. Ved Byen »Asterdt« (d. v. s. Axtorna) fik man Øje paa den fjendtlige Forvagt. Det lykkedes nu Rantzau at naa og besætte nogle »Höge und Berge«. Ifølge de stedlige Sagn⁴ skal det være Højdedragene omkring Uffberg eller Öberg, der ligger ca. 500 m nordøst for Axtorna. Tiden indtil Kl. 10 Form. gik med enkelte mindre Skærmydsler.

Den danske Hær opgives hos Frederik II til 20 Fænniker og

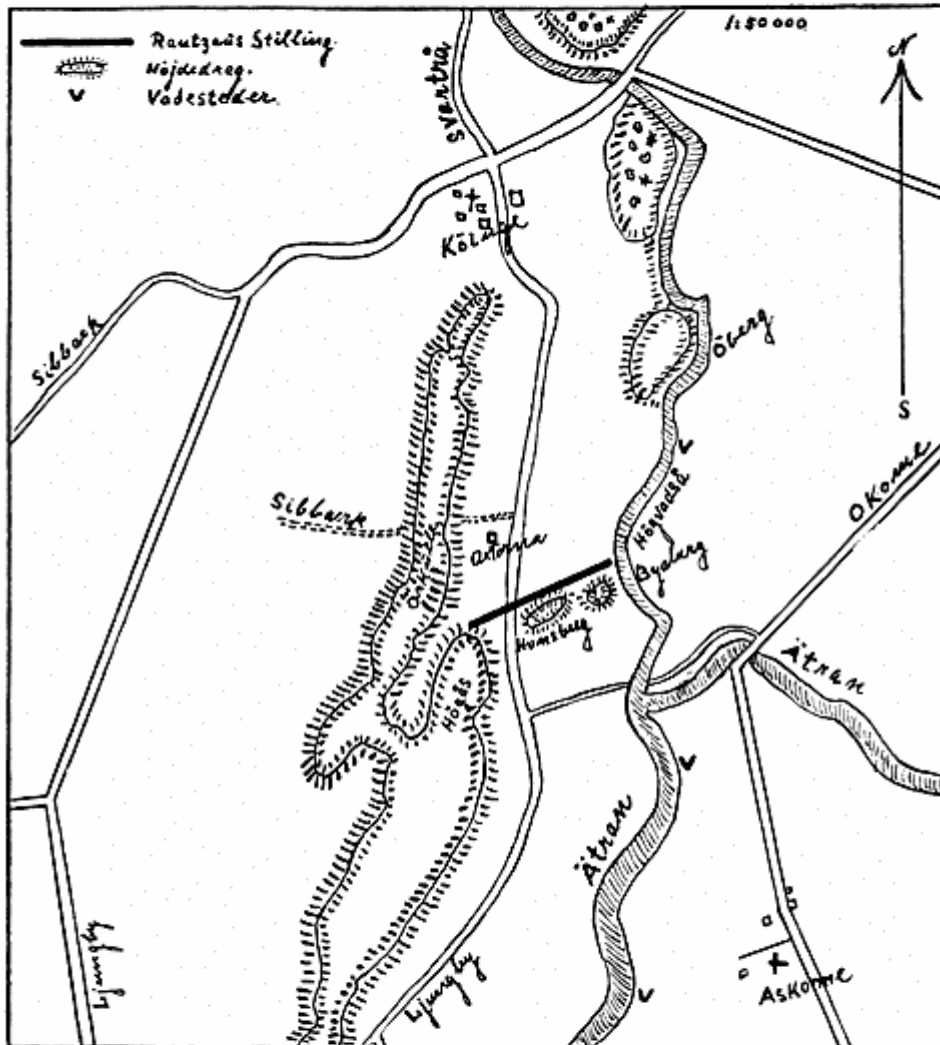
¹ E. Madsen: Studier over Danmarks Hærvæsen i 16. Aarhundrede 279.

² Vera et brevis eorum narratio etc.

³ Ca. 3 km syd for Svarträ.

⁴ S. P. Bexell: Hallands Historia och Beskrifning. I 228 ff.

6 »Geschwader« (d. v. s. 5 Fane) foruden Musse- og Stalddrengefanen (Trainet). En Fænnike var paa de Tider ca. 400 Mand og en Fane var ca. 300 Heste stærk. Den fuldtallige danske Styrke har været ca. 9,800 Mand samt en Smule Feltartilleri. Derfra

maa trækkes Tab foran Varberg, Marchetab, Sygdom, Detacheringer o. s. v. Man kan vel nok sætte Rantzaus Styrke til ca. 7,500 Mand. Den fuldtallige svenske Styrke har efter alt at dømme været paa 16 Fane og 24 Fænniker; det giver ialt ca. 15,000 Mand. Da det svenske Korps lige var blevet reorganiseret ved Risa, behøver vi ikke at trække saa meget fra; men det er dog lidet sandsynligt, at det skulde være fuldtalligt; man maa regne med

Desertationer, Sygdom, Marchetab og lignende. Den faktiske Styrke kan sættes til ca. 14,000 Mand; dette stemmer ogsaa med de af Tidander foretagne Beregninger¹.

Om Morgenen regnede og blæste det temmelig stærkt. I Begyndelsen havde Svenskerne Vinden med sig; men opad Formiddagen maa den være gaaet om i Sydvest, for efter alle samstemmende Beretninger fik Rantzau nu Vinden i Ryggen. Kl. ca. 10 Form. rykkede den svenske Hær frem — antagelig fra Højderne og de daværende Skove Sydøst for Köinge og bragte sit Artilleri i Stilling; Rantzau trak derfor Forvagten tilbage paa Hovedstyrken. Det maa antages, at Rantzau har haft sin Stilling i Snævringen lige syd for Axtorna med Fløjene støttet paa Byaberg og Högås. Artilleriet maa antages at have haft Stilling paa Hunsberg, hvorfra det kunde bestryge Vejen og holde hele Terrainet mellem Högvadså og Vejen Ljungby—Köinge under Ild. Fodfolket maa have besat Terrainet mellem Högås og Byaberg med et Regiment paa hver Side af Vejen og endelig har Rytteriet sikret Fløjene, hvor det flade Forterrain frembød en god Tumbleplads. Vi hører jo ogsaa hos Jon Tursen, at Rantzau lod et Stengærde sløjfe for at skaffe mere Raaderum for sine »Geschwader«.

Da Fjenden saa, at den danske Forvagt blev trukket ind, antog han det for et Tegn paa Tilbagetog og aabnede en stærk Artilleriild. Samtidig delte Jakob Henriksson sin Styrke og lod den ene Del foretage en omgaaende Bevægelse for at angribe og omklamre den danske venstre Flanke. Denne omgaaende Styrke maa have benyttet den daværende Sibbarpvej (punktet paa Skitsen) og har saa sat et Angreb an fra Foden af Örkulle samtidig med, at den svenske Hovedstyrke angreb den danske Stilling frontalt.

For at imødegaa Flankeangrebet lod Rantzau et Regiment Knægte og 3 Faner gøre Front mod Örkulle.

Om selve Kampens taktiske Forløb oplyser Kilderne kun lidet; særlig uheldigt er Manglen paa Stednavne og Afstande. Man kan dog se, at Kampen maa være begyndt paa højre Fløj, hvor Rantzau Kl. 12 med Rendefanen og Morits Podebusks Fane kastede fem svenske Faner. Den næste Træfning skete ved v. Qualens, Hak Holgersens og Frans Banners Fane mod seks svenske Faner; denne Kamp maa have fundet Sted paa venstre Fløj. Endelig tørnede Rendefanen, Henneke Tornows Fane og Mussefanen igen sammen med svenske Ryttere. Samtidig kæmpede Rantzaus eget Regiment mod det svenske Fodfolk, der gjorde den omgaaende Bevægelse ad Sibbarpvejen. Holles Knægte

¹ L. G. T. Tidander: Studier öfver Slaget vid Axtorna 13.

sloges i Centrum, omkring Vejen med det frontalt angribende svenske Fodfolk, som ifølge den svenske Tradition paa Grund af det snævre Terrain ikke havde haft Lejlighed til at udvikle sin fulde Styrke; et Regiment naaede ikke at komme i Kamp, men forblev i Marchkolonne paa Vejen Köinge—Axtorna.

I Begyndelsen havde det svenske Fodfolk nogen Fremgang i Centrum. De trængte endog ind i Vognborgen, der dækkede Trainet og erobrede enkelte Kanoner fra os; herfra stammer antagelig de Trofæer, som Erik XIV senere brugte til at skjule sit Nederlag med overfor det svenske Folk. Det svenske Rytteri var det danske saa absolut underlegent med Hensyn til Hurtighed og Manøvreedygtighed; det blev kastet overalt og rev det svenske Fodfolk med sig paa Flugt. Igen samlede det svenske Rytteri sig og forsøgte et Modstød, men kastedes af to danske Adelsfaner. Da det svenske Fodfolk forsøgte et sidste afgørende Angreb, blev det splittet af Stalddrengefanen, som her udviste megen Raadsnarhed. Om nogen Forfølgelse fra dansk Side af større Omfang har der næppe været Tale; Svenskerne har sikkert faaet Lov til nogenlunde uhindret at gaa over Högvadså oppe ved Köinge; ifølge den svenske Tradition foregik Tilbagetoget i god Orden; havde dette ikke været Tilfældet, vilde de ikke have været i Stand til at sætte sig fast i en stærk Stilling ca. to Mil fra Valpladsen¹. Svenskerne maatte imidlertid efterlade hele deres Artilleri — ialt 48 Stykker Feltskyts af højst forskellig Størrelse. Rantzau opgiver de svenske Tab til over 3000; det er vel nok lidt overdrevent; til Gengæld sætter han sine egne Tab alt for lavt (300 faldne). Vi finder kun Tabslisterne for Rytteriet og Adelsmændene; der er vel faldet ialt 3 à 4000 Mand nogenlunde lige- ligt fordelt paa begge Parter. Selvfølgelig maa den vigende svenske Hærs Tab være en Smule større end Danskernes.

Denne Kamp ved Axtorna den 20. Okt. 1565 viser os det interessante Billede af to Hære, som nærmere sig hinanden uden at den ene Part egentlig er klar over, hvor den anden befinder sig; man ser deres Opklaringsrytteri og deres Sikringsled tørne sammen, ser Meldingerne indløbe og ser, hvorledes de Befalingshavende danner sig et Billede af Situationen paa Grundlag af disse Meldinger og handler og træffer deres Dispositioner derefter; kort sagt — vi har hele Billedet af den typiske Rencontre-fægtning, som det er saa frugtbart at beskæftige sig med.

¹ Rantzaus Rapport af ²⁵/₁₀ 1565.